

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПОКАЗАНЬ ЕКСПЕРТА В ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ

ОСТРІЙЧУК Олег Павлович - заступник прокурора Полтавського району
Полтавської області

УДК 343.140.02

Проведен глибокий аналіз места показаний експерта в процесі доказування, дана оцінка існуючим науковим визначенням досліджуваного поняття. Розглянуто значення і роль показань експерта в процесі доказування. На основі практики застосування показань експерта, звернено увагу на деякі особливості отримання і використання даного виду процесуального джерела доказів в процесі доказування. Автором акцентовано увагу на протиріччях законодавчого регулювання показань експерта і запропоновано деякі шляхи їх подолання. Сформульовано висновки про необхідність подальшої обробки предмета дослідження з метою створення оптимальної системи використання показань експерта в процесі доказування.

Ключові слова: показання експерта, доказування, процесуальні джерела доказів.

Уже майже рік Україна запроваджує у практичну діяльність новий КПК України, що, безсумнівно, викликає чимало проблем, вирішення яких потребують узгодження з вимогами розвитку кримінального процесу України. Однією з ключових проблем кримінального процесу є запровадження механізмів використання процесуальних джерел доказів у практиці та, зокрема, показань експертів.

Показання експерта, як процесуальне джерело доказів в кримінальному провадженні зустрічається у поодиноких випадках. Це можливо пояснити тим, що даний

вид процесуального джерела доказів виконує роль роз'яснення чи уточнення попередньо отриманого висновку експерта. Тому відомості, повідомлені експертом, повинні мати безпосередній зв'язок із проведеним ним дослідженням.

На відміну від інших учасників кримінального процесу, показання експерта можуть бути отриманими лише внаслідок проведення допиту експерта, а також за результатами проведення одночасного допиту двох і більше осіб.

Науковою розробкою окремих аспектів процесуальної регламентації інституту судової експертизи в різні часи займалися багато науковців, серед яких: Т.В. Аверьянова, В.П. Бахін, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий А.В. Іщенко, Н.І. Кліменко, І.П. Кононенко, Л.В. Лазарева, В.К. Лисиченко, А.І. Лозовий, Г.М. Надгорний, В.Т. Нор, Ю.К. Орлов, М.Я. Сегай, Е.Б. Сімакова-Єфремян, М.Г. Щербаковський. Проте, у зв'язку з триваючими на сьогоднішній день процесами глобального реформування кримінального процесуального права та окремих його інститутів, ми розуміємо, що інститут показань експерта залишається науково не дослідженим, тому є необхідність дослідити дане питання.

У даному науковому дослідженні нами буде надано спробу окреслити місце та роль показань експерта серед інших процесуальних джерел доказів, їх значення в процесі доказування. Ми розуміємо, що в даній статті ми зможемо проаналізувати лише деякі

аспекти предмету дослідження, оскільки поява практики призводить до появи нових наукових поглядів, а практика, у свою чергу, наразі перебуває у процесі становлення та розвитку.

М.О.Богославська розглядає допит експерта як процесуальну форму використання спеціальних знань у судочинстві, самостійну судову дію, яка відбувається після проведення експертиз [1, с. 29].

Відповідно до ч. 3 ст. 95 КПК України, одержувані внаслідок використання допомоги фахівця фактичні дані про обставини розслідуваного злочину або розглядається судом кримінальної справи набувають значення самостійних кримінальних доказів. У той же час, на відміну від інших видів доказів, висновок і показання експерта не мають детальну нормативну регламентацію. Така ситуація слугує підґрунтям для різних наукових підходів до осмислення проблеми використання в доказуванні показань експерта, але і не сприяє їх ефективному застосуванню у встановленні обставин кримінального провадження.

Згідно з вимогами ч. 5 ст. 69 КПК України, експерт зобов'язаний у разі необхідності роз'яснити свій письмовий висновок, а також прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на питання під час допиту.

Попри те, що актуальним питанням показань експерта приділено значний інтерес в науці кримінального процесу, чимало аспектів предмету дослідження залишаються нерозкритими, впливає на це і стрімке реформування системи кримінального процесу та наявність суперечливих наукових підходів до вирішення існуючих проблем. Крім того, після публікації низки наукових робіт відомих процесуалістів пройшло чимало часу, внаслідок чого не всі особливості зазначеної теми могли бути враховані.

Ще й досі відсутня єдина або хоча б значною мірою консолідована думка щодо правової природи та сутності показань експерта, як самостійного джерела процесуальних доказів. Відсутній єдиний підхід щодо можливих суб'єктів перевірки, оцінки та використання показань експерта у процесі доказування щодо обставин, які входять до процесу доказування. Вимагають свого

дослідження і питання, що стосуються точного визначення спеціальних знань у кримінальному процесі, порядку та умов їх відмежування від інших видів загальновідомих знань. Видається проблемою прийти до спільного правила використання показань експерта в процесі доказування.

Експерт є учасником кримінального провадження. Його роль та значення для досудового розслідування та судового розгляду є доволі важливими в процесі доказування та в деяких випадках без експерта доволі проблематично, а інколи і неможливо визначити особу, винувату у вчиненні кримінального правопорушення. Показання експерта являються процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні. Чинний КПК України не тільки відносить показання експерта до переліку процесуальних доказів, але й істотно розширив правові можливості їх формування, перевірки, оцінки та процесуального використання.

Ст. 69 КПК України визначає поняття експерта та вказує на критерії, яким ця особа повинна відповідати. Зокрема: а) володіння науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями; б) експерт повинен мати право на проведення експертизи відповідно до Закону України «Про судову експертизу»; в) експерту повинно бути доручено проведення дослідження та надання висновку з питань, які виникають під час кримінального провадження та стосуються сфери її знань [2, с. 222]. На нашу думку, показання експерта можуть формуватися лише за наявності у даного суб'єкта спеціальних знань, у якості яких виступають отримані в процесі спеціальної професійної підготовки наукові відомості про певні події, явища та об'єкти, здатні в умовах застосування відповідної наукової методики і в рамках належної процесуальної форми пояснити суть, характер, природу зазначених факторів.

Згідно зі ст. 242 КПК України, експертиза у кримінальному провадженні може проводитись за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження необхідні спеціальні знання. Ст. 243 КПК України передбачає,

що сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого. Ч. 2 ст. 243 КПК України надає право стороні захисту самостійно на договірних умовах залучати експертів для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Також, відповідно до положень ст. 244 КПК України, експерт може залучатись слідчим суддею. Отже, ми розуміємо, що існує декілька способів залучення експерта для проведення дослідження у кримінальному провадженні, а тому у матеріалах кримінального провадження можуть знаходитись декілька різних за змістом висновків різних експертів. Таким чином законодавець заклав у процесуальне законодавство гарантію щодо повноти дослідження усіх матеріалів кримінального провадження. Надані висновки різних експертів можуть містити відмінні та навіть суперечливі твердження щодо проведеного дослідження. У такому разі для усунення суперечностей між отриманими результатами можливо усунути шляхом проведення допиту експертів, або за допомогою одночасного допиту двох і більше осіб.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ надав роз'яснення про те, що допит експерта має на меті роз'яснення термінології, окремих формулювань, з'ясування методу дослідження, уточнення компетенції експерта, пояснення розбіжностей між обсягом поставлених запитань і висновками експерта, встановлення суперечностей між висновком експерта й іншими наявними у кримінальному провадженні доказами або між декількома висновками щодо одного й того ж предмета чи питання дослідження [3].

Перед допитом експерта, суддя, суд встановлюють особу експерта, після чого головуючий приводить експерта до присяги, текст якої зазначений у ст. 356 КПК України та попереджує його про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправильного висновку.

Першим експерта допитує сторона, за дорученням або за зверненням якої проводилася ця експертиза. Після цього експерту задають питання учасники судового прова-

дження, головуючий та судді.

Проте, крім зазначених особливостей показань експерта, слід мати на увазі наступні: 1) показання експерта з'являються після того, як ним дано висновок; 2) засобом отримання показань експерта є допит, який відбувається відповідно на досудовому розслідуванні відповідно до ст. 69 КПК України, а в суді – 356 КПК України; 3) показання експерта – це відомості, які оголошуються усно в ході допиту і фіксуються у відповідному протоколі або іншим чином, регламентованим КПК України. Відомості, отримані будь-яким суб'єктом кримінального провадження поза процедурою допиту, не відносяться до показань; 4) при допиті експерт може відмовитися від відповіді на питання, які не відносяться до предмета проведеної ним експертизи; 5) експерт попереджається про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку.

У науковій літературі зустрічаються різні погляди щодо предмету показань експерта. Тому важливо дослідити коло питань, які входять до предмету показань експерта.

Деякі автори визначають, що предмет допиту експерта визначається наявними суперечностями в ув'язненні або його неповнотою. Предмет допиту – це висновки експерта по обставинах справи. Допит експерта в суді направлений на роз'яснення окремих формулювань, пояснення розбіжності між висновками експерта і питаннями, поставленими перед ним, з'ясування суперечностей між висновком експерта і іншими, наявними в справі доказами [4].

Так експерту можуть бути постановлені запитання щодо: 1) наявності у нього спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань. Кожна сторона кримінального провадження для доведення чи спростування висновку експерта має право надати відомості, які стосуються знань, вмінь, кваліфікації, освіти, стажу роботи та підготовки експерта; 2) використання методик та теоретичних розробок під час проведення дослідження. Важливість встановлення під час отримання показань експерта методів, методики, які використовувались у експертному дослідженні, можуть мати важливе значення у разі розходження тверджень двох чи біль-

ше висновків зроблених під час досудового розслідування чи у суді. Звідси можливо дати оцінку покладеним результатам експертизи в основу рішення; 3) достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; 4) наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт зробив певний висновок, змісту цих методик; 5) можливого застосування та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; 6) інші запитання, що стосуються достовірності висновку [5, с. 230-231; 6, с. 22; 7, с. 101-103].

М.О. Богославська, Н.І. Клименко, М.Г. Щербаковський також вказують на можливість з'ясування у експерта значень спеціальних термінів та формулювань [1, с. 29; 5, с. 229]. Ми вважаємо, що Л.Є.Ароцкер слушно визначив, що все різноманіття питань, які суд і учасники процесу можуть задавати експерту для роз'яснення і доповнення його висновку, зводиться до питань теоретичного і довідкового характеру, та методичного [8, с. 108]. Дана позиція, незважаючи на плінність часу не втрачає своєї актуальності, оскільки відповідає нормам процесуального законодавства та потребам сьогодення.

Заслугує на увагу думка Н.А. Панько, яка не вбачає необхідності з'ясовувати під час допиту експерта питання щодо наявності спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), які стосуються предмета його експертизи, оскільки ці дані містяться в Реєстрі атестованих судових експертів Міністерства юстиції України. Отож, немає сенсу з'ясовувати їх у експерта [9, с. 282]. Науковець зауважує, що таким чином відпадає необхідність від зайвих запитань експерту.

Обставини, які можуть з'ясовуватись у експерта під час дачі ним показань у судовому засіданні, передбачені у ст. 356 КПК України, проте діючий КПК України не містить статті щодо порядку проведення допиту експерта на стадії досудового розслідування. У той самий час ч. 5 ст. 69 КПК України встановлює обов'язок експерта з'явитись на виклик до слідчого та дати відповіді на запитання останнього під час допиту. Тому

можуть виникнути труднощі з проведенням такої слідчої дії. Крім того, ми вважаємо, що при отриманні показань у експерта необхідно встановлювати значення та роз'яснення термінології, яка зустрічається у висновку; відомості про наявні розбіжності висновку експерта з іншими доказами у кримінальному провадженні; допит повинен спрямовуватись на виявлення причин розбіжностей у висновку експертів, якщо експертиза проводилась комісійно; також необхідно встановити причини розбіжностей висновків різних експертів, якщо проведено декілька судових експертиз щодо одних і тих самих питань. Конкретне коло обставин, які необхідно встановити під час отримання показань експерта необхідно визначити залежно від особливостей кримінального провадження.

Важливе значення під час допиту експерта посідає роз'яснення висновків, отриманих в ході проведення експертного дослідження. Так, під час розсунення експерт повинен дати показання щодо особливостей підготовки об'єктів для дослідження, умов відбору матеріальних зразків, кількісних та якісних змін об'єктів після дослідження, причин обрання конкретних методів та методик дослідження, протиріч між дослідною частиною і висновками, відмови експерта від надання висновку, розбіжностей між обсягом поставлених питань і висновками, критеріїв оцінки ознак, які експерт використовував у проміжних та остаточних висновках [1, с. 30].

На основному завданні у вигляді роз'яснення та доповнення висновку при отриманні показань експерта наголошує Постанова Пленуму ВСУ «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» [10, с. 3].

Зазначене коло питань та обставин, які підлягають встановленню під час отримання показань, являють собою предмет показань експерта.

При застосуванні норм КПК України щодо отримання показань експерта виникає проблема застосування відомостей, які отримав експерт під час здійснення ним своїх службових обов'язків. Наприклад, під час досудового розслідування у криміналь-

ному провадженні № 038 експерт повідомив в усній формі слідчому про те, що особи, на яких вказував потерпілий В., завдали тілесні ушкодження останньому, хоча під час дачі показань слідчому повідомили, що не причетні до події. Виникає питання щодо можливості отримання показань у експерта щодо таких відомостей, тобто таких, що стали відомими експерту під час здійснення професійної діяльності. На нашу думку, погодження з практикою застосування показань експерта у процесі доказування, отримання показань експерта з даних питань є неможливим. Крім іншого, використати такі показання в доказуванні буде проблематичним.

Ч. 8 ст. 224 КПК України містить положення про те, що особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі. Вказана норма містить невичерпний перелік таких обставин. На нашу думку, це є прогалиною в законодавстві, яку необхідно усунути шляхом доповнення КПК України нормою про те, що експерта заборонено допитувати щодо обставин, які стали йому відомі під час проведення судової експертизи, якщо вони не відносяться до предмета експертизи. Така норма існує в законодавстві інших держав, зокрема, ст. 205 КПК Російської Федерації [11]. Слід враховувати, що в окремих випадках під час допиту експерта можуть виникнути запитання щодо охоронюваної законом інформації, наприклад, щодо лікарської таємниці, проте така інформація прямо стосується предмету експертизи, що проводиться.

Ю.М. Грошевий вважає, що предмет допиту експерта обмежується предметом експертного дослідження, яке проводилось експертом [12, с.207]. Ми вважаємо, що дана думка є слушною, та спробуємо її дещо розширити з урахуванням особливостей, які можуть зустрічатись під час досудового розслідування.

Ч. 3 ст. 356 КПК України нібито окреслила коло питань, які входять до предмету показань експерта, але не враховано деякі особливості, які можуть зустрічатись під час застосування даної норми. У випадках, коли на експерта проводиться тиск з погрозами

застосування насильства чи знищення майна або з такими погрозами щодо близьких осіб, що пов'язано з експертизою, яку проводить експерт, постає питання щодо допиту останнього з даних підстав. Такі обставини можуть слугувати підставою для відводу експерта, оскільки виникає сумнів в його упередженості, що передбачено ч. 1 ст. 79, ч. 1 ст. 77 КПК України. З огляду на це доречним було б розширити законодавче поняття предмету показань експерта, доповнивши положенням про можливість допиту про обставини, які пов'язані з проведенням експертизи, якщо вони мають значення для кримінального провадження.

Показання експерта надаються слідчому, прокурору, слідчому судді, суду під час його допиту з метою надання роз'яснень чи доповнень з приводу проведеної ним експертизи, якщо це не потребує нових, додаткових чи повторних досліджень, або для роз'яснень причин повідомлення про неможливість її проведення [13, с. 196]. Дане положення є можливим, оскільки в тому разі, коли виникає необхідність у проведенні додаткових досліджень, необхідно призначати експертизу, а не проводити допит експерта. Крім того, у тих випадках, коли під час отримання показань експерта органам досудового розслідування чи суду не вдається усунути наявні протиріччя або неповноту висновку, доцільним буде призначити додаткову експертизу.

Так, вирішуючи питання щодо призначення додаткової експертизи, Пленум ВСУ рекомендував нижчестоящим судам призначити її тільки після розгляду судом висновку первинної експертизи, коли з'ясується, що усунути неповноту або неясність висновку шляхом допиту експерта неможливо [10].

З розвитком науки, техніки, мистецтва та можливостей вчинення кримінальних правопорушень, експерт повинен постійно оновлювати свої знання, поглиблювати їх, вдосконалювати. Тому професійні знання можуть залишатися в ранзі спеціальних лише в тому випадку, коли вони відповідають сучасному стану розвитку зазначених сфер їх застосування. У зміст спеціальних знань може входити не тільки статична інформація про певні галузі професійної ді-

яльності, але також і здатність носіїв цих знань правильно використовувати і застосовувати їх для дослідження і пізнання відповідних об'єктів і явищ. Така здатність виражається в наявності відповідних умінь і навичок професійного застосування наявних спеціальних знань. Очевидно тому, що зазначені вміння і навички, що утворюють професійний досвід, сприяють належному використанню спеціальних знань [14, с. 15]. Проте особливістю є те, що експерта можливо допитувати лише щодо експертизи, яку проводив лише він. Експерт не може давати показання щодо експертизи, яку він не проводив, оскільки в протилежному випадку отримані відомості не можуть використовуватись як докази у кримінальному провадженні.

У своїх наукових публікаціях О.М. Моїсєєв зазначив, що доволі часто експерту в судовому засіданні доводиться відповідати на запитання, чи підтримує він свій висновок, зроблений раніше чи не підтримує [15, с.121]. У практичній діяльності це також має місце. Так, у кримінальному провадженні -№ 869, розпочатому за ч. 1 ст. 115 КК України під час допиту експерта останньому поставлено запитання аналогічного змісту. На нашу думку, дане питання є провокаційний, оскільки перед початком проведення експертизи експерт ознайомлюється зі змістом ст.ст. 384, 385 КК України, а тому з цього часу несе кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок. Після проведення експертизи, експерт немає доступу до матеріалів кримінального провадження, він не отримує нових відомостей щодо обставин провадження, а тому підстави для зміни чи непогодження з власним висновком відсутні. Таким чином, поставлення перед експертом зазначеного питання чи аналогічного йому немає ніякого сенсу. Ми вважаємо, що єдиною підставою непогодження з раніше наданим висновком може бути поява нових методів та наукових засобів дослідження.

З урахуванням наведеного, стає зрозумілим, що особливістю отримання показань експерта є і те, що, на відміну від інших учасників кримінального провадження, допит останнього починається не з вільної

розповіді, а з конкретних запитань сторін кримінального провадження.

У тих випадках, якщо в кримінальному провадженні за зверненням сторін проводилося два і більше експертних дослідження щодо одного і того ж предмета чи питання, висновки яких повністю або частково різняться за своїм змістом (відповіді на поставлені питання містять розбіжності), суд для з'ясування причин розбіжностей таких висновків вправі призначити одночасний допит двох чи більше експертів [3].

Ч. 2 ст. 84 КПК України встановлює, що показання є процесуальним джерелом доказів. Ч. 3 ст. 95 КПК України вказує на те, що показання можуть отримуватись в тому числі і від експерта.

На нашу думку, показання експерта діючий КПК України правильно відносить до процесуального джерела доказів, оскільки такі показання містять відомості про наявність чи відсутність ознак складу кримінального правопорушення, про винуватість чи невинуватість особи та інші обставини, які мають важливе значення для досудового розслідування.

Таким чином, показання свідка відіграють важливу роль під час встановлення обставин події кримінального правопорушення, встановлення відомостей, які мають значення для кримінального провадження та є невід'ємною складовою процесуальних джерел доказів.

Отримані результати можуть бути використанні під час застосування норм КПК України, а також повинні послугувати основою для подальших наукових досліджень поставлених питань.

Література

1. Богославська М.О. Допит експерта слідчим і в суді/ М. О. Богославська, Н. І. Клименко// Криміналістичний вісник: наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України, КНУВС.– К. : ТОВ «Еліт Прінт», 2010. – No1 (13). – С. 29–34.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т.1/ О.М.Бандурка, Є.М.Блажівський, Є.П.Бурдоль та ін.; за заг. Ред. В.Я. Тація, В.П.Пшонки, А.В.Портнова. – Х.: Право, 2012. -768 с..

АНОТАЦІЯ

Проведено глибокий аналіз місця показань експерта в процесі доказування, дано оцінку наявним науковим визначенням досліджуваного поняття. Розглянуто значення та роль показань експерта в процесі доказування. На основі практики застосування показань експерта наголошено на деяких особливостях отримання та використання даного виду процесуального джерела доказів у процесі доказування. Автором акцентовано увагу на протиріччях законодавчого регулювання показань експерта та запропоновано деякі шляхи подолання суперечностей. Зроблено висновки про необхідність подальшого опрацювання предмету дослідження з метою винайдення оптимальної системи використання показань експерта в процесі доказування.

SUMMARY

It was conducted a deep analysis of the place expert testimony in the process of evidence, and it was evaluated the available scientific definition of the concept under study. It was examined the importance and the role of expert testimony in the process of evidence. Based on the practice of application of expert testimony, attention was paid to some of the features for obtaining and using this type of procedural source of evidence in the process of evidence. The author also focused on the contradictions of legislative regulation of expert testimony, and offered some ways of overcoming them. It was concluded the necessity of further processing research subject in order to find the optimal system of using expert testimony in the process of evidence.

3. Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.10.2012 № 223-1446/0/4-12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.gada.gov.ua/laws/show/v1446740-12>.

4. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник / - Є. Г. Коваленко. – К. :Юрінком Інтер, 2006. – 632с.

5. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование. Учебно-практическое пособие. X Издательство: Еспада 2005 г. – 544с.

6. Методичні рекомендації. «Докази і доказування в кримінальному провадженні». – К.: Національна академія прокуратури України//. 2013. – 71 с.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т.2/ О.М.Бандурка, Є.М.Блажівський, Є.П.Бурдоль та ін.; за заг. Ред. В.Я. Тація, В.П.Пшонки, А.В.Портнова. – Х.: Право, 2012, – 664 с.

8. Ароцкер Л.Е. Тактика и этика судебного допроса. – М.: Юридическая литература, 1969. – С. 108.

9. Панько Н. А. Допит експерта в суді як засіб оцінки його висновку. К.: Часопис Київського університету права. 2013 № 1. с. 280-284.

10. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах. Постанова Пленуму ВСУ від 30.05.1997. № 8. Вісник Верховного Суду України. – 1997. – № 3. – С 3–4.

11. Уголовно-процессуальный кодекс РФ от 18.12.2001 N 174-ФЗ // Парламентская газета, N 241-242, 22.12.2001, Российская газета, N 249, 22.12.2001.

12. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посібник / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – К. : КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2006. – 272 с.

13. Лозовий А. І. Проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності у кримінальному процесі України / А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hniise.gov.ua/site/articles/read/35.html>.

14. Захохов З. Ю. Заключение и показания специалиста как виды доказательств в уголовном судопроизводстве : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.09 – уголовный процесс, криминалистика, оперативно-розыскная деятельность / З. Ю. Захохов ; науч. рук. Б. П. Смагоринский. -Ростов-на Дону, 2012. -26 с.

15. Моїсєєв О. М. Процесуальне значення допиту експерта / О. М. Моїсєєв // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Х. : Право, 2009. – Вип. 9. – С. 120–126.